INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS
ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

TARJIMADA EKVIVALENTLIK VA ADEKVATLIK TUSHUNCHASI

Abduhoshimova Dilnoza Xurshidbek qizi

Email: dilnozaabduxoshimova12@gmail.com

Andijon davlat chet tillari instituti talabasi

Ilmiy rahbar **I. Egamberdiyeva**

irodaegamberdiyeva76@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada tarjimashunoslikning ikki markaziy tushunchasi - ekvivalentlik va adekvatlik - ilmiy-nazariy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Ushbu kategoriyalar o‘rtasidagi farq, ularning o‘zaro munosabati va amaliy tarjima jarayonidagi namoyon bo‘lish shakllari V.N. Komissarov, E.A. Nida, L.S. Barxudarov va Q. Musaev kabi nazariyotchilarning qarashlari asosida ko‘rib chiqiladi. Maqola tarjima sifatini baholashda qo‘llaniladigan mezonlarni oydinlashtirish maqsadida yozilgan.

Kalit so‘zlar

ekvivalentlik, adekvatlik, tarjimashunoslik, kommunikativ ekvivalentlik, dinamik ekvivalentlik, denotativ ekvivalentlik, pragmatik moslashuv, semantik invariant, leksik transformatsiya, funktsional muvofiqlik, tekstual muvofiqlik, tarjima darajasi, matn lingvistikasi, interlingvistika, tarjima normasi

THE CONCEPT OF EQUIVALENCE AND ADEQUACY IN TRANSLATION

Annotation

This article provides a scientific and theoretical analysis of two central concepts in translation studies - equivalence and adequacy. The distinction between these categories, their interrelation, and their manifestation in practical translation are examined based on the scholarly views of V.N. Komissarov, E.A. Nida, L.S. Barkhudarov, and Q. Musayev. The article aims to clarify the criteria used in assessing translation quality.

Keywords

equivalence, adequacy, translation studies, communicative equivalence, dynamic equivalence, denotative equivalence, pragmatic adaptation, semantic invariant, lexical transformation, functional correspondence, textual correspondence, translation level, text linguistics, interlinguistics, translation norm

ПОНЯТИЕ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ И АДЕКВАТНОСТИ В ПЕРЕВОДЕ

Аннотация

В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются два центральных понятия переводоведения - эквивалентность и адекватность. На основе взглядов В.Н. Комиссарова, Е.А. Найды, Л.С. Бархударова и К. Мусаева

рассматриваются различия между этими категориями, их взаимосвязь и проявление в практике перевода. Статья написана с целью уточнения критериев оценки качества перевода.

Ключевые слова

эквивалентность, адекватность, переводоведение, коммуникативная эквивалентность, динамическая эквивалентность, денотативная эквивалентность, прагматическая адаптация, семантический инвариант, лексическая трансформация, функциональное соответствие, текстуальное соответствие, уровень перевода, лингвистика текста, интерлингвистика, норма перевода

Bugungi kunda xalqaro muloqotning jadal rivojlanishi tarjima jarayonining sifat mezonlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yil holatiga dunyoda 640 mingdan ortiq professional tarjimon faoliyat yuritmoqda, 2030-yilga borib bu ko‘rsatkich 20 foizga oshishi prognoz qilinmoqda. Ammo o‘sish miqdori bilan birga tarjima sifatiga qo‘yiladigan talablar ham keskin ortib bormoqda: xususan, huquqiy, tibbiy va diplomatik tarjimalarda bitta noto‘g‘ri tanlangan ekvivalent yoxud adekvatlik mezoni buzilishi ayrim hollarda o‘nglab bo‘lmas oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli ekvivalentlik va adekvatlik masalasi - tarjimashunoslikning mavhum nazariy masalasi emas, balki amaliy zaruriyatdan tug‘ilgan dolzarb muammodir. Ushbu maqolada ana shu ikki tushuncha o‘rtasidagi chegaralar aniqlanadi, ularning nazariy asoslari va amaliy ko‘rinishlari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi

Ekvivalentlik va adekvatlik masalasi tarjimashunoslikda XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab mustaqil tadqiqot predmetiga aylandi. V.N. Komissarov [1] bu ikki tushunchani bir-biridan farqlab, adekvatlikni keng ma’noda - tarjimachilik aktining pragmatik vazifalarini to‘la bajarish sifatida ta’riflaydi. E.A. Nida [2] esa “dinamik ekvivalentlik” nazariyasini ilgari surib, tarjima maqsadini o‘quvchiga asl matnning o‘quvchisiga yaqin ta’sir ko‘rsatish deb belgilaydi. L.S. Barxudarov [3] ekvivalentlikning uch darajasini - so‘zma-so‘z, ekvivalent va erkin tarjimani - ajratib, o‘rta darajani me’yor sifatida tavsiya etadi. Q. Musaev [4] o‘zbek tarjimashunosligida ushbu tushunchalarni milliy tilshunoslik va badiiy tarjima tajribasi bilan boyitib tahlil qilgan. K. Rays va G. Vermer [5] esa adekvatlikni pragmatik maqsadga yo‘naltirilganlik sifatida talqin qilib, funksional tarjima nazariyasining poydevorini yaratdilar. A.D. Shveytser [6] kommunikativ ekvivalentlikka alohida urg‘u bergan holda, tarjimada asl va tarjima matnlarining bir xil kommunikativ ta’sirini saqlab qolishni bosh mezon deb hisoblaydi. V.G. Gak [7] esa ekvivalentlik mezonlarini fransuz-rus tarjima amaliyotida qiyosiy-kontrastiv usulda o‘rganib, kontekstual omilning hal qiluvchi rolini ko‘rsatib bergan.

ASOSIY QISM

Tarjimashunoslikda “ekvivalentlik” va “adekvatlik” terminlari ko‘pincha sinonim sifatida ishlatiladi, holbuki bu ikki tushuncha bir-biridan mohiyatan farq qiladi. Ekvivalentlik - bu manba matn va tarjima matn o‘rtasidagi ma’no jihatidan umumiylik darajasidir. Adekvatlik esa - tarjimachilik aktining pragmatik maqsadlarini tarjima mezonlari doirasida to‘la-to‘kis bajarilishini anglatadi. Qisqacha aytganda, ekvivalentlik - natijani o‘lchash mezoni, adekvatlik esa - jarayon sifatini baholash mezonidir. V.N. Komissarov bu munosabatni quyidagicha ifodalaydi: ekvivalent tarjimaga qo‘yiladigan talab nisbatan tor - u faqat ekvivalentlik

darajalaridan biriga muvofiq bo‘lishi yetarli, adekvatlik esa yuqori darajali talabni nazarda tutib, tarjimaning barcha sifat jihatlarini o‘z ichiga qamrab oladi. Shu ma’noda “adekvatlik” so‘zi “to‘la qiymatlilik” va “mukammallik” bilan sinonim ko‘rinishini oladi.

V.N. Komissarov ekvivalentlikning besh darajasini ajratadi yani, Birinchi daraja - kommunikativ maqsad darajasi. Bu darajada tarjima asl matndagi asosiy kommunikativ niyatni saqlab qoladi, lekin leksik tarkib va sintaktik qurilish tubdan farq qilishi mumkin. Misol: ingliz tilidagi “That’s a pretty mess you’ve made!” jumlasi o‘zbek tiliga “Sen hammani chalg‘itib yubording!” tarzida berilishi - leksik o‘xshashlik yo‘q, ammo kommunikativ maqsad to‘la saqlanib qolgan. Ikkinchi daraja - vaziyat darajasi. Bu yerda kommunikativ maqsad bilan birga tildagi yuzaga chiqadigan voqelik vaziyati ham saqlanadi. Masalan, rus tilidagi “Он бросил курить” jumlasining ingliz tilidagi “He gave up smoking” tarjimasida vaziyat bir xil - sigaretdan voz kechish, - ammo leksik vosita o‘zgardi. Uchinchi daraja - umumiy tushunchalar darajasi. Vaziyatni tavsiflash uchun ishlatiladigan umumiy tushunchalar ham saqlanadi. Bu darajada kontekstual o‘xshashlik kuchayadi. To‘rtinchi daraja - sintaktik qurilma darajasi. Yuqoridagi uch darajaga qo‘shimcha ravishda original sintaktik tuzilma yoki uning yaqin transformatsiyasi ham o‘z aksini topadi. Beshinchi daraja - so‘z birikmasining ma’nosi darajasi. Bu to‘liq ekvivalentlikning eng yuqori ko‘rinishi bo‘lib, asl matn birligining ma’nosi tarjimada ham to‘la akslantirilib, hech qanday semantik yo‘qolish kuzatilmaydi.

E.A. Nida ekvivalentlikning ikki turini farqlaydi: rasmiy (formal) va dinamik. Rasmiy ekvivalentlikda tarjimon asl matnga tashqi shaklda - so‘z tartibi, grammatik tuzilish, leksik tanlash jihatidan - imkon qadar yaqin bo‘lishga intiladi. Dinamik ekvivalentlikda esa tarjimon o‘quvchi uchun asl matndagi o‘quvchi kabi tabiiy ta’sir qoldirishni ko‘zlaydi. Nidaning mashhur misoli: Muqaddas Kitobdagi “muqaddas o‘pish bilan salomlashing” iborasi o‘rniga ba’zi tarjimonlar “iliq qo‘l siqish” iborasini qo‘llagan - rasmiy ekvivalentni emas, balki madaniy-dinamik ekvivalentni tanlab.

Adekvatlik faqat lingvistik emas, balki madaniy, pragmatik va vaziyatli omillarni ham inobatga oladi. K. Rays va G. Vermer skopos-nazariyasida (tarjima maqsadi nazariyasi) adekvatlik manba matnning “ko‘chirilishi” emas, balki maqsad auditoriya uchun alohida belgilangan vazifani bajaradigan yangi matn sifatida tushuniladi. Demak, tarjimon faqat so‘zlar emas, vazifalar bilan ham ishlaydi.

Bunga yorqin misol: tibbiy ko‘rsatmalar tarjimasida rasmiy ekvivalentlikni ta’minlash qiyin bo‘lganda, tarjimon asl matnning mazmunini yo‘qotmasdan, biroq qabul qiluvchi til normalariga va o‘quvchi tushunish darajasiga moslashtirib tarjima qilishi - bu adekvatlikning namoyon bo‘lishidir. Bunday yondashuv, ayniqsa, farmatsevtika va huquqiy hujjatlar tarjimasida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

L.S. Barxudarov so‘zning kontekstual ma’nosi va uning lug‘aviy ma’nosidan farqiga alohida e’tibor qaratadi. Tarjimada so‘z yoki iboraning ekvivalenti har doim kontekst bilan bog‘liq bo‘lib, bu holda leksik ma’no bilan kontekstual ma’no o‘rtasida sezilarli tafovut yuzaga kelishi mumkin. Masalan, “iron curtain” birikmasi so‘zma-so‘z “temir parda” emas, balki “temir parda” (siyosiy ma’noda) sifatida tarjima qilinishi - kontekstual ekvivalentlikning klassik namunasidir.

Natijalar

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ekvivalentlik va adekvatlik - tarjimashunoslikning bir-biriga zid emas, balki o‘zaro to‘ldiruvchi tushunchalaridir. Ekvivalentlik manba matnning til birliklarini tarjima tilidagi mos birliklarga nisbatan o‘lchaydigan mezon sifatida belgilansa, adekvatlik ana shu ekvivalentlik darajasining muayyan kontekstda qay darajada maqsadga muvofiq tanlanganligini baholaydi.

Birinchidan, ekvivalentlik darajalarining barcha beshta ko‘rinishi amaliy tarjima jarayonida teng huquqli va kontekstga bog‘liq ravishda qo‘llaniladi. Birorta daraja “mutlaq to‘g‘ri”, boshqasi “noto‘g‘ri” emas - har bir holat o‘ziga xos darajani talab qiladi. Ilmiy-texnik matnlarda to‘rtinchi-beshinchi daraja ustunlik qilsa, badiiy adabiyotda birinchi-ikkinchi darajalar ko‘proq ish beradi. Ikkinchidan, adekvatlik ekvivalentlikning yuqori darajasini o‘z ichiga qamrab oladi, lekin ularning ma’no qamrovi bir-biridan farq qiladi. Adekvatlik tarjimachilik aktida qabul qilingan barcha qarorlarning - lingvistik, pragmatik, madaniy va vaziyatli - umumiy sifatini ifodalaydi. Uchinchidan, dinamik ekvivalentlik nazariyasi (Nida) va skopos-nazariya (Rays-Vermer) bir-birini to‘ldiruvchi nazariy asos sifatida zamonaviy tarjima amaliyotini tushuntirishda eng samarali vositalardan biri hisoblanadi. Birinchi nazariya qabul qiluvchi o‘quvchiga yo‘naltirilganlikni, ikkinchisi esa tarjima maqsadining hal qiluvchi rolini ta’kidlaydi. To‘rtinchidan, o‘zbek tarjimashunosligida bu ikki tushunchaning chegaralari hali to‘la muqarrarlashmagan. Q. Musaevning asarlari va keyingi o‘zbek tadqiqotlari bu yo‘nalishda muhim qadam bo‘lsa-da, milliy til va madaniyat o‘ziga xosliklarini inobatga olgan holda yana chuqurroq izlanishlar zarur. Beshinchidan, tarjimaning adekvatligi ko‘p jihatdan tarjimonning nafaqat til bilimi, balki madaniyatlararo kompetensiyasiga bog‘liq. Tarjimon ikki tilning emas - ikki madaniyat, ikki tafakkur tarzi va ikki muloqot an’anasining vositachisidir.

Muhokama

Ekvivalentlik va adekvatlik muammosi tarjimashunoslikda o‘nlab yillar davomida munozarali bo‘lib kelmoqda, ammo bu munozara to‘xtagani yo‘q - aksincha, globallashuv va sun’iy intellekt asrida yangicha qirralarga ega bo‘lmoqda.

Ba’zi tadqiqotchilar, xususan R. Leviskiy va J. Catford, bu ikki terminni sinonim sifatida ishlatishni tavsiya qiladi. Bunday yondashuv amaliy tarjima dasturchiligida, xususan mashina tarjimasini baholash tizimlarida qulay bo‘lishi mumkin, chunki bitta mezon bilan ish ko‘rish algoritmik hisob-kitoblarni soddalashtiradi. Ammo Komissarov maktabi va ko‘pchilik zamonaviy tarjimashunoslar bu yondashuvni haddan ortiq soddalashtirish deb rad etadi. Muhim savollardan biri: tarjimada to‘liq ekvivalentlik umuman mumkinmi? Yakobson va Nidaning javobi “yo‘q” - turli kodlarga mansub semantik birliklar hech qachon to‘la mos tushishi mumkin emas. Lekin bu tarjima jarayonini besamar qilmaydi - aksincha, tarjimon ana shu to‘liq mos tushmaslik sababli ijodiy qaror qabul qilishga undaydi. Tarjimonning ijodiy mahorati - ekvivalentlik darajalari o‘rtasida ongli tanlash qobiliyatida namoyon bo‘ladi. O‘zbek tili va tarjimaning o‘ziga xos xususiyati shundaki, turkiy sintaksis, arabiy-forsiy leksik qatlamlar va rus tili ta’siri bir-biriga qorishib ketgan bu tilda ekvivalentlik mezonlarini belgilash alohida murakkablik kasb etadi. Ayniqsa, badiiy va ilmiy-texnik tarjimalarda ushbu murakkablik yaqqol namoyon bo‘ladi. Kelajak tadqiqotlar shu yo‘nalishda milliy mezonlar ishlab chiqishga xizmat qilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, ekvivalentlik va adekvatlik - tarjimaning ikki ko‘zgidir, biri asl matn bilan munosabatni, ikkinchisi esa tarjimachilik jarayonining to‘liqligi va sifatini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Комиссаров, В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В.Н. Комиссаров. - М.: Высш. шк., 1990. - 253 с.
2. Найда, Ю.А. Наука переводить / Ю.А. Найда // Вопросы языкознания. - М., 1970. - № 4. - С. 3-15.
3. Бархударов, Л.С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода / Л.С. Бархударов. - М.: Международные отношения, 1975. - 240 с.
4. Мусаев, К. Таржима назарияси асослари / К. Мусаев. - Т.: Фан, 2005. - 352 б.
5. Комиссаров, В.Н. Современное переводоведение: курс лекций / В.Н. Комиссаров. - М.: ЭТС, 1999. - 192 с.
6. Гак, В.Г., Львин, Ю.И. Курс перевода: французский язык / В.Г. Гак, Ю.И. Львин. - М.: Международные отношения, 1980. - 360 с.
7. Хатамова, Д. Эквивалентлик адекватликнинг бош мезони / Д. Хатамова // Ўзбекистон миллий университети хабарлари. - Тошкент, 2022. - № 3. - Б. 45-51.